

El territori a vista de ciutadans

Elisenda Vives i Balmaña

Des de l'aire, les muntanyes d'Andorra s'alcen, retallades, agudes, denses, separades per valls fondes i estretes. Allí és on vivim, al seu fons pregon, en aquest escàs 4%, o és ja una mica més, de la superfície d'un país petit. Voltats de muntanyes per tot arreu, les valls d'Andorra són com una illa, a la qual s'arribava d'una forma tan natural com la que es va utilitzar fins fa poc més de cent anys, tot caminant.

Vist el panorama esplèndid de serres, comes i cims, i les valls precioses i tan delicades, és lògic pensar que el territori i els seus habitants, en aquest cas, els ciutadans, la gent que hi viu han d'establir-hi una relació intensa i especial.

Pensar l'espai

Als efectes que ens ocupen, pensar l'espai i la relació social, termes cadascun amb un sentit propi polisèmic, com territori, espai o paisatge, seran emprats de vegades de manera intercanviable perquè en tots intervé la percepció.

Acceptem com a punt de partida una sèrie d'evidències. La primera és que cada persona habita un territori. Habitar és un verb intransitiu, però indica una acció i per tant unes conseqüències. La segona és que el territori ofereix una sèrie de condicions en les formes de vida. La interrelació entre les dues evidències forma part de la manera de fer, i, en darrer lloc de la cultura. Una tercera evidència és que els territoris aporten la seva càrrega històrica. Estan afectats pel temps tant des del punt de vista de la seva història natural com de la història social que ha modelat el paisatge. La terra i el territori vénen, en aquest moment, carregats d'un passat relativament recent, el de l'ocupació humana, que ha anat configurant l'espai. És una suma, una acumulació, de riqueses sobre les quals es pot actuar.

Per aquest motiu, sovint sentim polítics, o ciutadans rasos, preocupats sobre el que deixem a les generacions del futur. Els actes directes sobre el terrenys deixen una empremta irreversible. Tothom ho sap, però no sempre queda clar on es vol anar a parar, si es vol articular un espai amb vies de comunicació ben mantingudes o si s'han construït amb uns objectius confusos, com un article recent de Paul Krugman ens indica.¹ Amb un criteri bàsicament estètic, però

fonamental en les relacions socials² i culturals, podem llegir el paisatge amb delit, però també ens podem sotmetre a experiències desagradables per la falta de bona gramàtica, per una ordenació poc funcional, per una funcionalitat mal aplicada.

Com hem indicat, aquest territori, a més, és percebut actualment des de la consciència de cada persona. Temps i espai són dimensions que en la vida de cadascú situen accions i emocions, tot allò que s'afegeix al transcórrer del temps. Ho podem entendre partint d'anàlisis molt diverses. L'espai crea relacions, però també pot crear conflictes. Parafrasejant les novel·les policíacques, caldria preguntar-se: a qui beneficia el territori? Qui se'n queda la millor part? Qui treu profit del territori?

La indissociabilitat del temps i de l'espai ha estat un tema de debat de pensadors, sociòlegs, geògrafs i historiadors, amb la creació de tendències en la interpretació destinades a posar en relleu la importància de l'espai, en especial per contraposar una història que, des de molts punts de vista, s'ha fet amb una perspectiva temporal, i s'ha deixat de banda la importància de l'espai. Humboldt, Bourdieu, passant per Tetsuro Watsuji,³ es pregunten sobre l'ambient, el clima i les seves influències.

En mig del debat sobre les dimensions de l'espai, d'Euclides a Poincaré, d'Einstein als físics actuals, s'ha descobert un nou espai poderós, el ciberespai, i que en poques dècades va incorporant noves maneres de fer en aquest planeta. Es passaria del que es coneix com a *geo-grafia* a la *info-grafia*. Amb moltes menys infraestructures i fronteres i amb una sèrie de singularitats, demana, però, uns mínims intel·lectuals i unes eines, fins ara, cares per a la majoria de població. En el meu criteri, no obstant això, tant a la geografia com a la infografia hi ha la memòria i les referències personals que es traslladen al territori i el poden fer un híbrid. Els espais s'esvaeixen, diuen alguns. És cert, però mentre tinguem una vivència corpòria, l'espai físic hi serà. "Hem d'aprendre de nou a pensar l'espai" va dir Marc Augé, inventor del no-espai, en la línia d'altres pensadors que entenen que s'havia d'estudiar altres paradigmes de la societat.

L'espai d'Andorra

En el cas d'Andorra, el territori assoleix una presència molt intensa per una de les seves particulars característiques, la dimensió. És una relació inversament proporcional: a menys territori li correspon més presència, tal és el condicionament que comporta el territori. En opinió del geògraf Joan Colldefons, "segurament no hi ha cap altre país al món on la geografia hagi incidit al llarg de la història d'un fet tan decisiu com l'ocupació del sòl"⁴. Si bé trobaríem altres llocs i països que els passa alguna cosa similar, el cert és que la influència del medi, l'altitud, l'orografia i la latitud d'Andorra han permès que l'ús del territori hagi experimentat una particular evolució.

Històricament, la seva existència s'ha alimentat de l'obtenció de recursos naturals del territori en un sistema agropastoril que ha estructurat les relacions socials i polítiques. Actualment, el territori continua sent una eina de treball. És explotat com a font de beneficis, però de manera diferent. És un lloc de lleure, que pot ser múltiple, de gaudi del paisatge i de les seves condicions climàtiques, i una explotació de la frontera, del seu límit territorial, com a generadora de nous recursos. D'una economia rural s'ha passat a una economia de serveis, d'una ocupació determinada pel sector primari a una ocupació urbana, de noves característiques i altres necessitats.

Per què el territori?

En la diversitat de fórmules polítiques, el territori vincula la majoria de models. Les excepcions, que també existeixen, creen sentiments de buidor, o de carència. Més enllà de la política o de les definicions jurídiques de país, o d'estat, que ja sabem que estan tan obertes com per generar criteris antitètics, la vida de les persones, dels ciutadans, té lloc en un territori. No hi fa res ser nòmada, expatriat o viatjar a cada moment. No abandonem l'espai terrestre, al contrari, hi establim una relació intensa, profunda, imprescindible des del punt de vista vital.

Poc que faltaran les preguntes sobre això, de respostes complexes, encara per donar. Com són les relacions dels ciutadans d'Andorra amb el seu territori? Què fa que identifiquem aquest espai? Els límits o la frontera? La feina? La família, la tradició? Com es produeix la identificació amb el territori? Tenim al cap un únic territori, Andorra, o hi projectem d'altres existències?

La població que forma el país procedeix d'orígens molt diversos. Per a tots, però, l'entorn físic hi influeix intensament, comporta referències visuals, culturals, climàtiques, tot concentrat. Per a alguns, ho hem sentit sovint, les valls són massa tancades, no es pot mirar lluny; d'altres troben en canvi que les muntanyes són magnífiques i se n'apropien amb esports, o recol·lecció, o altres activitats.

Això requereix un aprenentatge que ha de ser empíric. L'ocupació de les valls com a lloc de residència es massifica, les activitats difícilment ho poden fer, però les formes socials també hi influeixen. Pot passar a Andorra allò que recorda Marc Augé, d'una senyora que havent viscut tota la vida al centre de París no havia vist la torre Eiffel?⁵

Els límits del territori. De la frontera

Els límits del territori andorrà han estat pràcticament els mateixos des que hi ha referències escrites. No s'han produït canvis, ni debats, ni lluites per conservar-los des d'aquell remot 1278 del primer Pariatge. A través dels segles, l'habilitat i el tacte van servir per anar superant ambicions. La divisió territorial també arriba als orígens, amb escasses, tot i que molt importants, modificacions.

Aquests trets de continuïtat pacífica marquen una diferència molt profunda amb els veïns, i amb moltes altres països. Les formes de vida, la manera de relacionar-se amb el territori, en canvi, s'han transformat en el passat segle xx i han seguit les tendències de l'Europa occidental, algunes de les quals l'han afaiçonat netament, com la inversió del fenomen migratori, convertit en immigració i que ha portat com a conseqüència un nou paisatge humà, noves maneres de pensar, d'actuar, noves necessitats. Tot en un moviment intern perpetu.

La frontera indica els límits territorials i de jurisdicció. Els seus efectes sobre les persones foren estudiats en el cèlebre treball de Comas d'Argemir i Pujadas,⁶ *Andorra, país de frontera*, clàssic per entendre el paper que ha jugat en la vida andorrana, tant en l'economia familiar com en les novetats introduïdes amb el creixement econòmic.

Quina és la influència de la frontera en la percepció i en els condicionants del territori? La frontera és present en tots els aspectes de la vida del ciutadà. Existeix físicament, marca les diferències i té una proximitat difícil d'evitar. Es passa i traspasa amb freqüència la frontera? Avui en dia, la procedència dels països veïns de molts ciutadans juntament amb un estil de vida que promou la mobilitat per les gestions de tot tipus o simplement per lleure dona un pas de vehicles per la frontera significatiu.

L'abandó, temporal, del territori s'ha convertit en una mena de necessitat per canviar d'horitzó, i per aquestes expressions del nostre temps, *desconnectar* o *carregar les piles*, per continuar amb el mateix sistema amb les forces renovades. Tornarem al sistema perquè canviï. És com una activitat que reflecteix el que Andorra vol ser, un país de serveis, obert a visitants que es puguin refer aquí mateix.

En la societat moderna, la inquietud i la necessitat de canvi continu de posicions porta no solament a noves interpretacions del territori sinó a la necessitat d'actuar sempre ràpidament. No és l'accés a aquest territori –com qualsevol altre– un dels problemes que tothom intenta resoldre?

Encara n'hi ha d'altres, de problemes. Precisament, l'absència de territori en el sistema. Aprenere, empíricament com ho hem dit més amunt, a conèixer el territori demana certes iniciacions. Tanmateix, aquesta mateixa noció de coneixement i de gaudi del territori es deixa a l'arbitri de cadascú, tot i que s'orienta, això sí, cap al visitant.

De manera simplista, es pot dir que els límits poden ser els físics, els que ens ensenya la geografia. I també imaginaris, creats pel pensament de cadascú a partir del seu bagatge. Aquesta distinció hauria de ser una de les claus en la interpretació de l'espai cultura, ja que s'hi projecten idees col·lectives, preconcebudes. Sembla evident que la percepció del territori que hi havia fa cinquanta anys és diferent de l'actual, però també que la percepció que en tenim aquí pot ser també diferent de la que es pot experimentar a Costa Rica, per posar un cas de país petit.

L'ocupació del territori

En aquest sentit, la composició d'una població de procedències molt diverses hauria d'influir en la percepció i en l'organització de l'espai. És força interessant l'aproximació a l'ocupació del territori que s'estudia a la publicació sobre l'impacte de la immigració a Andorra, editada enguany,⁷ de l'esmentat Joan Colldedons, en la qual observa l'evolució dels llocs de residència de la població al llarg de gairebé les darreres tres dècades. Des del punt de vista social, una de les seves constatacions assenyala que al país no s'han creat guetos, cosa que no vol dir que els membres d'una nacionalitat no hagin tendit a trobar el seu lloc de residència en determinades zones, com havia fet al principi. Avui, però, la població immigrada ha estès la seva residència per tot el país, segons l'autor.

El fenomen del creixement demogràfic associat al desenvolupament d'una nova economia també ha aportat nous paisatges i nous usos del territori. La inversió de l'ocupació de l'espai reproduceix els comportaments que s'observen a la majoria de ciutats. Els més alts són espais per als sectors més benestants, mentre que les parts baixes i centrals ho són per als menys benestants.

La presència de desenes de nacionalitats permanentment residint al Principat hauria de tenir les seves conseqüències sobre el territori. El paisatge imaginat hauria de fer-se més ampli, però com es reflectiria? Físicament, en l'arquitectura? En la creació literària?

El territori a vista de ciutadà i l'administració

Des del punt de vista econòmic, també és una evidència que el territori crea riquesa. Qui posseeix la terra? Què en fa? Hi ha normes? Administrativament, fa anys que es va crear una conselleria al

principi i posteriorment un ministeri que s'ocupa de l'ordenament del territori. Tot i ser relativament recents, correspon a la necessitat de donar resposta al creixement de l'activitat de la construcció i, també a les responsabilitats descrites en la Constitució. Els comuns, el Consell General, el Govern han actuat i actuen sobre el territori i són un element clau per a l'evolució en el temps de la propietat comunal de la terra, com un dels eixos vertebradors del territori andorrà.

La Llei general d'ordenació del territori i urbanisme, del 29 de desembre de 2000, modificada i objecte de debats sobre la seva bondat, és un dels textos que reflecteix els canvis experimentats pel país i la seva gestió. El 2003, es va aprovar la Llei 9/2003, del 12 de juny, del patrimoni cultural d'Andorra, que inclou el paisatge com a categoria, una aportació substancial en els criteris de l'espai a Andorra i que també es troben en altres textos jurídics, com l'acta fundacional de l'OSCE, organització de la qual Andorra és membre des del 1996, i que també, en el 1975, posa el paisatge com un tema de la seva agenda, encara que a la pràctica no sigui la prioritat davant dels conflictes que sorgeixen pertot arreu. També el 1996 es va ratificar el Conveni per a la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural. El paisatge forma part dels programes escolars, però també constitueix una les línies de recerca de l'Institut d'Estudis Andorrans, amb el Centre d'Estudis de la Neu i de la Muntanya d'Andorra.

Amb aquest interès pel tema, i amb els esforços que es dediquen a la conservació del medi, el cas de la declaració de la vall del Madriu com a patrimoni de la humanitat per la Unesco, i tota la conflictivitat que ha generat, es pot justificar des de les diverses administracions i persones afectades, però difícilment entendrà la ciutadania el per què de tot plegat. I costa també d'entendre com han desaparegut cases pairals, de bordes, d'edificis característics, l'ocupació massiva de les valls. Tot eren referències que il·lustraven aquest passat tan ric mentre creaven uns espais únics.

La vida quotidiana

A les percepcions i interpretacions sensibles entre persones i espai s'han d'afegir les relacions utilitàries. Ens hem referit a l'ocupació com a lloc de residència. Caldria veure les relacions de treball i el transport, amb més freqüència cada vegada, de tipus pendular. Les distàncies són curtes entre les localitats, entre l'habitatge i la feina, però durant molts anys els embussos de trànsit havien estat la primera de les preocupacions de la ciutadania a Andorra.

Avui hi ha altres problemàtiques prioritàries, però també hi ha una nova xarxa de transport públic i han entrat en funcionament infraestructures de comunicació interna. S'ha de calcular globalment el temps invertit en el trasllat de la casa a la feina, i de casa a l'escola.

Es concentren entre Andorra la Vella i Escaldes-Engordany la majoria d'empreses i sectors d'activitat. Determinats serveis com l'administració general i els sanitaris també se situen a Andorra la Vella. Cal reconèixer també les activitats dels comuns per dotar de serveis les parròquies de manera que els seus habitants hi trobin l'atenció que necessiten. Efectivament, a les parròquies hi ha serveis propis per a moltes funcions. En destacarem dos, diferents, però significatius per la seva transcendència en el present i amb vista al futur.

Un és l'escola. Aquest és un dels fets que pot tenir conseqüències més interessants en l'articulació del territori i de la societat per les relacions locals establertes entre l'alumnat i entre els pares i mares d'alumnes. La identificació de la joventut amb la seva parròquia és un fet que es fa visible si justament és el que es destaca, com a les festes o concursos.

El segon aspecte és la cura del territori comunal, amb la cura sobre els boscos, la seva neteja, i l'explotació de les pastures, que posa en funcionament la relació triangular de proximitat entre la institució, la ciutadania i el territori com a mecanisme de gestió modèlic per la seva simplicitat i eficàcia.

La ciutadania i el territori. Un bé comú, un bé de consum?

L'espai urbà a Andorra ha evolucionat de forma espectacular. El creixement iniciat fa mig segle s'ha caracteritzat per un desenvolupament urbanístic no del tot funcional, però que de mica en mica s'ha dotat de millores en la distribució de l'espai i dels seus usos encarats directament a la ciutadania.

Reprement una altra vegada Augé, cal interrogar-se sobre si anem a espais neutres, bells, harmoniosos i estàndards, a unes estètiques estàndard. L'orientació envers el turisme que ha tingut lloc en determinats centres i a les estacions d'esquí ha deixat en segon pla la conveniència de fer plans per a les persones residents. D'alguna manera, com en altres llocs de desenvolupament turístic, el seu creixement ha amagat el territori.

En la transformació de l'espai, l'aspecte patrimonial ha rebut de valent, de forma que avui trobem amb freqüència noves construccions en què l'arquitectura tradicional és la més infreqüent. Les lleis proteccionistes segurament han arribat massa tard. No es pot tornar enrere, i s'ha d'actuar amb el que es disposa.

La relació entre les persones i les dimensions del temps i de l'espai a Andorra podrien ser observades des d'una perspectiva més global, atenta al territori i a la seva interpretació productiva, però també a l'aprehensió que en podem fer des del punt de vista de cadascú. Les articulacions no són neutres, sinó que responen a interessos.

En realitat la ciutadania és un concepte modern que aplicat al territori es mou entre la tradició i els nous conceptes del dret. El medi és un bé compartit, que s'ha de respectar amb normes comunes. Els usos i costums, especialment la propietat comunal de la muntanya, han permès un territori obert, que es diferencia de les tanques i obstacles que s'observen en altres paisatges.

La ciutadania esdevé una part essencial en el paisatge perquè ocupa els fons i els vessants de les valls i té accés a la part alta de la muntanya, però a més ha d'assegurar la preservació del medi per a les generacions futures. Per aconseguir-ho es requereix una altra relació, hi entra tot, la propietat pública i privada, les institucions i cada col·lectiu i persona.

Resum

Des dels inicis de l'ocupació humana, els habitants han configurat l'aspecte actual del territori, que també ha posat condicions en els sistemes de vida adoptats. D'aquest procés històric se'n deriva l'ús i l'aspecte del territori, amb uns resultats acumulatius. Les dimensions del temps i de l'espai han d'anar associades per a la comprensió del que ha passat, però també per a les polítiques públiques. Des de la sociologia es considera que amb els recursos que proporcionen les noves tecnologies, les dimensions geogràfiques tradicionals han perdut els seus límits. Sens dubte, es va a una nova ciutadania del món, però que es manté lligada a un territori en el qual exercita la seva.

En el cas d'Andorra, el seu territori ha estat explotat per les activitats tradicionals i actualment

per les activitats modernes. Com en altres llocs turístics, es té la sensació que l'orientació econòmica envers el turisme ha marginat la ciutadania del seu propi territori, que s'ha organitzat en funció d'aquests serveis. Tanmateix, la noció de ciutadania és un concepte modern, que va lligat a la preservació del medi, un tema imprescindible en la societat moderna. En el procés del creixement, el territori com a bé de consum ha donat pas a aquests nous conceptes.

Pensar el paisatge. Qui el pensa? Una majoria de població no és originària d'Andorra i prové de llocs, no solament països, molt diversos. Com s'incardina el passat amb el present i amb les aportacions foranes? Com s'apropien del paisatge? No es poden apropiari del territori, aquesta és una missió que també s'ha de compartir.

De manera no exhaustiva, en aquestes notes es repassen alguns dels aspectes que vinculen ciutadania i territori a Andorra, com els límits del territori i la frontera, el paper de la procedència diversa de la ciutadania a Andorra, la vida quotidiana, la propietat de la terra i l'administració pública, com a recursos per pensar novament l'espai com a bé comú.

Elisenda Vives i Balmaña,

doctora en història i directora d'Assumptes administratius i relacions parlamentàries del Consell General

NOTES

- 1- Paul Krugman. "Estados Unidos se queda a oscuras." *El País*, 15 d'agost de 2010. Com a resultat d'una política econòmica restrictiva, alguns estats estan deixant carreteres com a graveres perquè no les poden mantenir. L'autor és molt crític en polítiques que retallen serveis que tothom pot necessitar per tal de no pujar els impostos a les rendes més altes.
- 2- Si hi ha una estètica acceptable en termes plàstics i socials per a l'ordenació del territori, l'espai fomenta unes relacions més harmòniques entre els seus ocupants.
- 3- Tetsuro Watsuji. *Antropología del paisaje. Climas, culturas y religiones*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 2006. Edició original de 1935, Watsuji va viatjar per tot el món i va inserir els fenòmens històrics dins de les condicions creades pel clima i les circumstàncies geogràfiques.
- 4- Joan Colldafons i Almiron. "Distribució territorial de la immigració". A Maria Jesús Lluelles i Larrosa (coord.) *Impacte de la immigració a Andorra*. Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 2010, p. 213-268.
- 5- Marc Augé. *El metro revisitado. El viajero subterráneo veinte años después*. Barcelona, Paidós, 2010.
- 6- D. Comas d'Argemir i J. Pujadas. *Andorra, un país de frontera*. Barcelona. Editorial Altafulla, 1997.
- 7- Op. cit.